

Jerzy Wyrzykowski

*Institut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytet Wrocławski*

WIELOKULTUROWE DZIEDZICTWO DOLNEGO ŚLĄSKA JAKO PODSTAWA ROZWOJU TURYSTYKI ETNICZNEJ (SENTYMENTALNEJ)

Do ważniejszych współczesnych motywów podejmowania podróży turystycznych należy, między innymi, chęć odwiedzenia miejsc związanych z historią i korzeniami tradycji rodzinnych oraz dziedzictwem kulturowym własnego narodu. Dla tego typu podróży używa się określenia turystyka sentymentalna lub etniczna. W podróżach tych uczestniczą z jednej strony emigranci lub ich potomkowie, którzy odwiedzają kraj pochodzenia swojego lub przodków, z drugiej zaś strony mieszkańcy krajów, które w wyniku wydarzeń historycznych pozostawiły ślady tradycji rodzinnych ludności oraz narodowego dziedzictwa kulturowego poza ich współczesnymi granicami. Możliwości rozwoju tej formy turystyki wiążą się w szczególności z regionami charakteryzującymi się wielonarodowym lub wielokulturowym dziedzictwem. Do najbardziej wyróżniających się tego typu regionów w Europie Środkowej należy Śląsk (Bajcar 2001), który w swojej historii znajdował się pod panowaniem Piastów śląskich, czeskich Luksemburczyków, austriackich Habsburgów, pruskich Hohenzollernów, Rzeszy Niemieckiej i Polski powojennej. Od XIV w. rozpoczęło się wyodrębnianie Śląska Dolnego i Górnego. Wielokulturowe dziedzictwo Śląska tworzone było przez stulecia, na przekór burzliwym wydarzeniom historycznym, przy udziale różnych społeczności etnicznych i religijnych. Osadnictwo żydowskie ma tutaj tradycje w szczególności związane z okresem od XIII do XV w., gmina żydowska we Wrocławiu odgrywała ważną rolę do czasów hitlerowskich. Po II wojnie światowej do Wrocławia i na Dolny Śląsk trafiło dużo pamiątek z dawnych kresów wschodnich, przede wszystkim ze Lwowa, razem z przesiedleńcami z tamtych stron.

Potencjał turystyczny Dolnego Śląska dla niemieckiej turystyki sentymentalnej (etnicznej) oceniali m.in. M. Łągiewski (1995), L. Kreck i J. Wyrzykowski (1995, 1997, 2003). W artykule wykorzystuje się również materiały niepublikowanego referatu M. Wyrzykowskiej, J. Wyrzykowskiego i J. Czerwińskiego pt. *Pogranicze Śląska jako walor turystyczny*, prezentowanego na konferencji Uniwersytetu Wrocławskiego w 2002 r.

Do ważniejszych obiektów Wrocławia, które mogą być szczególnie interesujące dla turystów niemieckich, zaliczyć można wiele zabytków architektury, muzea i blisko dwadzieścia innych obiektów.

Szczególne skupienie obiektów zabytkowych występuje w dzielnicy staromiejskiej i na Ostrowie Tumskim. Zespół reprezentacyjnych budowli gotyckich (m.in. ratusz i katedra) jest jednym z największych nie tylko w Polsce, lecz także w całej Europie. W grupie nowszych obiektów architektonicznych na podkreślenie zasługuje Hala Ludowa (Hala Stulecia), zbudowana w latach 1912-1913 wg projektu Maxa Berga. Jest jedną z największych tego typu budowli w Europie i jedną z pierwszych gigantycznych konstrukcji żelbetowych. Wśród innych obiektów wyróżnić należy Cmentarz Żydowski, zabytek kultury, m.in. z grobem Ferdynanda Lassala. Trzechsetletni jubileusz obchodzi w tym roku Uniwersytet Wrocławski, powstały w 1702 r., najpierw jako jezuicka Akademia Leopoldina, później uniwersytet im. Fryderyka Wilhelma IV. Na znaczne zainteresowanie turystyczne turystów niemieckich może liczyć Opera (o tradycjach sięgających XVII w.), neogotycki Dworzec Główny (zbudowany w latach 1855-1857), mosty – Grunwaldzki (wiszący, o oryginalnej konstrukcji, zbudowany w latach 1908-1910) i Zwierzyniecki (zbudowany w latach 1895-1897), Stadion Olimpijski (autor projektu Richard Konwiarz otrzymał za ten projekt srebrny medal na Olimpiadzie w Los Angeles), Hala Targowa (na miejscu dawnego Arsenału Piaskowego, oryginalna konstrukcja żelbetonowa z 1908 r.), Wzgórze Partyzantów (pozostałość po Bastionie Sakwowym z XVI w.), przedwojenne domy handlowe Feniks, Kameleon, Renoma, wreszcie Piwnica Świdnicka (najstarsza we Wrocławiu piwiarnia, w podziemiach ratusza, niezwykle popularna w okresie przedwojennym).

M. Łągiewski wskazuje na potrzebę uwzględnienia w promocji Wrocławia takich jego wybitnych postaci, jak: Angelus Silesius, XVII-wieczny wybitny poeta baroku, Fridrich Schleiermacher, profesor teologii, Carl Gotthard Langhans, architekt, jeden z największych i najwcześniejszych przedstawicieli klasycyzmu, autor pałaców Hatzfeldów i Wallenberg-Pachaly (obecnie Biblioteka Uniwersytecka), Adolph von Menzel, wybitny malarz, Johann Gottfried Galle, profesor astronomii, Ferdinand Lassalle, założyciel i przewodniczący pierwszej niemieckiej partii robotniczej, Fritz Haber, profesor chemii, laureat Nagrody Nobla, Max Born, profesor fizyki, laureat Nagrody Nobla, Edyta Stein, filozof, potem karmelitanka, zamordowana w Oświęcimiu, beatyfikowana w 1987 i kanonizowana w 1998 r. (dom Edyty Stein, kaplica w kościele św. Michała).

Według A. Jagusiewicza wśród miejsc i obiektów Dolnego Śląska, które mogą być interesujące dla turystów niemieckich, znajdują się zabytkowe zespoły staromiejskie (poza Wrocławiem – Głogówek, Jelenia Góra, Kłodzko, Legnica,

Nysa, Opole, Świdnica, Żąbkowice Śląskie), ratusze (poza wyżej wymienionymi zespołami, także w Brzegu, Kłodzku, Lubaniu, Lwówku Śląskim, Oławie, Otmuchowie, Paczkowie), obwarowania miejskie (Jawor, Lwówek Śląski, Paczków, Ziębice), kilkadziesiąt obiektów sakralnych, kilkadziesiąt obiektów zamkowych (duża część w ruinie), kilka miejscowości z budowlami pałacowymi, miejsca ważniejszych bitew oraz miejscowości uzdrowiskowe i turystyczne o niemieckiej tradycji. Najwyższą rangę posiadają w tej chwili Kościoły Pokoju w Świdnicy i Jaworze. Wśród odrestaurowanych obiektów wymienić należy m.in. zespół pałacowo-folwarczny hrabiego Moltke w Krzyżowej, symbol niemieckiego antyhitlerowskiego oporu, pałac marszałka polnego Gebharda Blüchera (m.in. zwycięzcy w bitwie prusko-francuskiej nad Kaczawą) w Krobielowicach, zespół pałacowo-parkowy w Kraskowie, zespół zamkowo-parkowy w Kliczkowie. Można się spodziewać dużego zainteresowania turystów niemieckich zespołem klasztornym cysterek w Trzebnicy, z grobem św. Jadwigi, zamkiem Hochbergów w Książu, zespołem klasztornym w Lubiążu, Kościołami Łaski w Jeleniej Górze, Kamiennej Górze i Miliczu, zrekonstruowaną starówką Głogowa, unikatowym kościołkiem Wang w Karpaczu czy domem Gerharda Hauptmana, laureata literackiej Nagrody Nobla, w Jagniątkowie. Oborniki Śląskie eksponują pamiątki po Karlu v. Holtei, śląskim poecie, aktorze, znanym polonofilu. W Warmątowicach Sienkiewiczowskich organizowany jest ciekawy biwak historyczny nawiązujący do zwycięskiej bitwy wojsk pruskich z francuskimi w 1813 r., z udziałem miłośników dawnej broni barwy z wielu krajów Europy. Ważnym obiektem turystyki sentymentalnej są nekropolie. Warto wspomnieć o poświęconym niedawno w Nadolicach Wielkich k. Wrocławia cmentarzu żołnierzy niemieckich poległych w czasie II wojny światowej. Cmentarz jest połączony z Parkiem Pokoju, trzecim takim obiektem w Europie.

Długie tradycje turystyki niemieckiej posiadają Sudety, w szczególności Karkonosze. Szczególną rolę turystyczną odgrywają od dawna Karpacz i Szklarska Poręba. Bardzo długą historię mają uzdrowiska dolnośląskie. Cieplice Śląskie Łądek notowane były już w XIII w., w XVI w. znanym uzdrowiskiem była Kudowa, w XVIII w. pojawiły się uzdrowiska-Duszniki, Jedlina, Świeradów. Ze względu na stosunkowo niedużą odległość i dobre połączenia komunikacyjne Sudety stanowiły ważne zaplecze turystyczne dla dużych miast niemieckich, w tym Berlina. Tradycje te mogą być również wykorzystane w ramach turystyki sentymentalnej.

W oparciu o pracę doktorską M. Wyrzykowskiej (2001), poświęconą wpływom austriackim na architekturę i sztukę Dolnego Śląska, można wskazać szereg obiektów wykazujących analogie formalne i ideowe z Austrią. Należą do nich m.in. Uniwersytet Wrocławski z Aulą Leopoldyńską, kościół Najświętszego Imienia Jezus, kaplica Elektorska przy katedrze św. Jana Chrzciciela, kościół klasztorny Bonifratrów pw. Trójcy Świętej, kamienica pałacowa hurtownika wiedeńskiego Gotfryda Christiana Schreyvogla (istnieje tylko portal), pałac miejski Heinricha Gotfrieda Spaetgena (obecnie Muzeum Etnograficzne), budynek Kamery Cesarskiej, nagrobek Johanna Georga Wolfa w kościele św. Elżbiety,

nagrobek Arzata w kościele św. Marii Magdaleny (wszystkie obiekty położone we Wrocławiu), Sala Ducalis w opactwie cysterskim w Lubiążu, Kościoły Łaski w Kamiennej Górze i Jeleniej Górze (dowód łaski cesarskiej), Mauzoleum Piastów Śląskich przy kościele św. Jana w Legnicy (architekt i rzeźbiarz – cesarski artysta Rauchmiller), Akademia Rycerska w Legnicy (projekt architekta włoskiego, czynnego w Austrii), kolumna Trójcy Świętej w opactwie cysterskim w Henrykowie, wzorowana na wiedeńskiej kolumnie, powołanie Sodalicji św. Józefa w opactwie w Krzeszowie, pałac w Kraskowie, pałac myśliwski bp. wrocławskiego Franciszka Pfalz von Neuburg, spokrewnionego z Habsburgami, pałac Althanów w Międzyzlesiu, założenia parkowo-ogrodowe Lichtensteina w Opawie, pałac Nostitzów w Luboradzu. Do artystów austriackich związanych z tymi obiektami należą m.in.: Johann Bernhard Fischer von Erlach, Joseph Emanuel Fischer von Erlach, Lucas von Hildebrandt, Mathias Steinl, Johann Michael Rottmayer, Christophorus Tausch, Matthias Donner, Johann Blasius Peitner, Hans Jacob Eybelwieser, Matthias Rauchmiller von Rosenbrunn. Wszystkimi tymi miejscami i obiektami warto zainteresować turystów austriackich w ofercie turystyki sentymentalnej (etnicznej).

Podstawą rozwoju turystyki przyjazdowej Czechów na Dolny Śląsk powinny być długotrwałe, historycznie uwarunkowane, polityczne, gospodarcze i kulturalne związki czesko-śląskie i czesko-łużyckie i związane z tym pamiątki historyczne występujące na Śląsku w obecnych jego granicach: zabytkowe układy urbanistyczne, zabytkowe kościoły i zamki tworzone ręką czeskich architektów, dzieła sztuki świeckiej i sakralnej, rzeźbione lub malowane przez artystów. Z polskiej perspektywy patrząc, związki te trwają od czasów Mieszka I, który za żonę pojął czeską księżniczkę Dobrawę. Osłabły one z chwilą zrzeczenia się praw do Śląska przez Kazimierza Wielkiego, ale z punktu widzenia mieszkańców Śląska nigdy nie wygasły. Od poł. XIV i w pierwszych latach XV w. pod rządami Luksemburgów, w pierw Jana, a później Karola IV, Dolny Śląsk przeżywał swój złoty okres w sferze kultury, pozostającej pod wpływem praskiej architektury i sztuki, a wielu Ślązaków studiowało w Pradze. Wrocław, *notabene* założony przez czeskiego władcę Vratislava, był w tym czasie drugim co do wielkości i znaczenia po Pradze miastem królestwa czeskiego i należał do największych miast Europy Środkowo-Wschodniej. Tropienie śladów oddziaływania kultury czeskiej na średniowieczny Śląsk może być wdzięcznym zadaniem dla czeskich krajoznawców. Pamiątkami średniowiecznych związków są liczne na Dolnym Śląsku kościoły pod wezwaniem św. Wojciecha, a także pod wspólnym wezwaniem polskich i czeskich patronów św. Stanisława i św. Waclawa, najlepiej wyrażonych w kościołach w Świdnicy i we Wrocławiu. Także i w późniejszym okresie związki te były wyraźne i dokumentowały się w architekturze i sztuce baroku, tak widocznego w miastach dolnośląskich (Kłodzko, Łądek Zdrój, Bystrzyca Kłodzka, Chelmsko Śl., Jelenia Góra, Wrocław i in.), wzorowanej na ich czeskich pierwowzorach. Kult św. Jana Nepomucena i jego liczne figury na ziemi śląskiej znaczą zasięg oddziaływania wpływów czeskich. Niedoceniana jest misyjna rola św. Wojciecha i miejsc związanych z jego pobytem na Śląsku,

podobnie mało wiemy o polach bitewnych z okresu wojen husyckich i działalności czeskich rycerzy-rozbójników zajmujących zamki śląskie. Mało znana i niedoceniona jest rola czeskich zakonów: benedyktynów budujących klasztory m.in. w Krzeszowie i na Legnickim Polu; krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą, zakładających przyklasztorne szpitale w Bolesławcu, Legnicy, Świdnicy, Wrocławiu i Kluczborku, a także rola i XVII-wieczna działalność konwentów reformatów czeskich w Nysie, Głogowie, Jaworze, Kłodzku, Głubczycach, Namysłowie, Wrocławiu, Legnicy, Złotorzy czy Raciborzu. Miasta te i znajdujące się w nich pamiątki czeskie powinny stać się obiektami zainteresowania czeskich turystów, pod warunkiem udostępnienia szerszej o nich informacji.

Stosunkowo mało znane i wykorzystywane w turystyce jako swoisty walor jest dziedzictwo materialne i kulturowe czeskich emigrantów religijnych XVI i XVII w. Osady zakładane przez eskulantów w Karkonoszach (Marysin w Szklarskiej Porębie, Michałowice i in.), późniejsze osadnictwo braci czeskich na Przedgórzu Sudeckim (założona w 1749 r. wieś Husinec, obecny Gęsiniec i założone w 1764 r. Gościęcice, dawny Podiebrad koło Strzelina) i na Nizinie Śląskiej (osady Tabor Wielki i Tabor Mały koło Bralina i Sycowa) są tego świadectwem. Ludność tych osad aż do II wojny światowej zachowała swą odrębność narodową. Niewielkie skupiska ludności czeskiej istniały też w Kamiennej Górze i Ziębicach.

Szczególne rola przypada reaktywacji ruchu pielgrzymkowego do tradycyjnych miejsc kultu maryjnego (Wambierzyce, Maria Śnieżna, Bardo, Krzeszów) i kultu św. Anny (Góra św. Anny). Podejmowane w tym zakresie działania po obu stronach granicy, organizacja Tygodni Kultury Chrześcijańskiej i in. dobrze tej sprawie służą.

Możliwości rozwoju turystyki sentymentalnej na Dolnym Śląsku zostały ujęte w opracowaniach strategicznych dla regionu. W *Strategii rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku i Śląsku Opolskim* (Wyrzykowski i in. 1999) turystyka sentymentalna („*podróże o charakterze sentymentalnym*”) zaliczona została do produktów turystycznych o istotnym znaczeniu. W pracach nad strategią rozwoju turystyki we Wrocławiu B. Mikułowski i J. Wyrzykowski (1996a, 1996b) proponują zwiedzanie miasta w programie sentymentalnym: niemieckim, izraelskim i polonijnym. W najnowszej strategii rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku (m.in. J. Wyrzykowski i in. 2003) operuje się jedynie produktami markowymi. Turystyka sentymentalna (etniczna) ujęta jest pod hasłem „*turystyki kulturowej*” rozumianej jako pakiet produktów turystycznych.

LITERATURA

- Bajcar A., 2001, *Atrakcyjność turystyczna wielokulturowego dziedzictwa Europy Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej*, 6, *Zmiany modelu turystyki w ostatnim dziesięcioleciu*, Uniw. Wroc. Inst. Geogr. Zakł. Geogr. Reg. i Turyst., Wrocław.
- Czerwiński J., 1999, *Dolny Śląsk*, Muza, Warszawa.

- Kłodnicki Z (red.), 1996, *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, 1, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
- Kreck L.A., 1995, *Możliwości rozwoju niemieckiej turystyki sentymentalnej we Wrocławiu*, [w:] *Problemy strategii rozwoju turystyki we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku*, Wyd. Sudety, Wrocław.
- Kreck L.A., Wyrzykowski J., 1997, *Możliwości rozwoju niemieckiej turystyki sentymentalnej na Dolnym Śląsku i we Wrocławiu*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej*, 4, Uniw. Wroc. Inst. Geogr. Zakł. Geogr. Reg. i Turyst., Wrocław.
- Łągiewski M., 1995, *Wielkie osobistości w dziejach Wrocławia atutem promocji turystycznej*, [w:] *Problemy strategii rozwoju turystyki we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku*, Wyd. Sudety, Wrocław.
- Mikułowski B., Wyrzykowski J., 1996a, *Ocena walorów turystycznych Wrocławia*, Wrocław (maszynopis).
- Mikułowski B., Wyrzykowski J., 1996b, *Zagospodarowanie turystyczne, organizacja ruchu turystycznego, produkty turystyczne i segmentacja rynku turystycznego Wrocławia*, Wrocław (maszynopis).
- Wyrzykowska M., 2001, *Nurt austriacki w sztuce baroku na Śląsku a kształtowanie się postaw lojalistycznych względem Habsburgów po wojnie trzydziestoletniej*, Uniw. Wroc. Inst. Hist. Szt., Wrocław (praca doktorska w maszynopisie).
- Wyrzykowski J., 1995, *Możliwości rozwoju niemieckiej turystyki sentymentalnej na Dolnym Śląsku*, [w:] *Problemy strategii rozwoju turystyki we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku*, Wyd. Sudety, Wrocław.
- Wyrzykowski J., 2003, *Dolnośląska turystyka sentymentalna*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej*, 7, *Problemy rozwoju ekoturystyki ze szczególnym uwzględnieniem obszarów górskich*, Uniw. Wroc. Inst. Geogr. Zakł. Geogr. Reg. i Turyst., Wrocław.
- Wyrzykowski J., Marak J., Mikułowski B., 1999, *Turystyka na Dolnym Śląsku i Śląsku Opolskim*, Stowarzyszenie na Rzecz Promocji Dolnego Śląska, Wrocław.
- Wyrzykowski J., i in., 1999, *Walory i oferta turystyczna Wrocławia w opinii odwiedzających miasto*, [w:] *Wrocław 2000 Plus. Studia nad strategią miasta*, 1(28), UM Wrocławia Biuro Rozw. Wroc., Wrocław.
- Wyrzykowski J., i in., 2003, *Audyty turystyczne województwa dolnośląskiego*, Wrocław (maszynopis).

A MULTICULTURAL HERITAGE OF LOWER SILESIA AS A BASIS FOR ETHNIC (SENTIMENTAL) TOURISM

SUMMARY

Lower Silesia is a Central-European region distinct with its multicultural heritage evolved under the rule of the early Polish Silesian Piasts, the Czech Luxemburg dynasty, Austrian Hapsburgs, Prussian Hohenzollerns, the German Reich and the post WW2 Poland. As such it is in a unique position for the development 'sentimental tourism', also known as ethnic tourism. The paper presents components of the Lower Silesian cultural heritage that hold a potential as highlights in a tourist offering for German, Austrian and Czech sentimental tourism. Those components have also been taken into account in the Lower Silesian and Wrocław's tourist development strategies, as 'tourist products' (tourist offerings) for the sentimental tourism.

Translated by Paweł Pilch

